

RIDDERS IN DE LAGE LANDEN

Michel Van der Eycken

RIDDERS

IN DE LAGE LANDEN

*800 jaar
Duitse
ridderorde*

Aan mijn recent overleden echtgenote Solange

Sterck & De Vreese

© 2020 Michel Van der Eycken | uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Barbara Jonkers

Boekverzorging Elgraphic

De kledij van een ridder volgens de nieuwe regel van 1606. (Foto Ridderlijke Duitse Orde balije van Utrecht)

ISBN 978 90 5615 586 5

NUR 685

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Sterck & De Vreese.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Inhoud

Inleiding 11

1 De miles Christi 15

De symbiose van kruis en zwaard: het fenomeen van de ridderorden 15

De Duitse Orde 18

Ontstaan 18

Organisatie 19

Leden 21

Ridders 22

Priesters 28

Zusters 30

Leken 30

2 De Duitse Orde in de Nederlanden tijdens de middeleeuwen 32

De territoriale uitbreiding 32

De kennismaking van de adel met de Orde 32

Een lappendeken van goederen en rechten 33

Balije Biesen 34

Balije Utrecht 46

Pitsenburg te Mechelen, een buitenbeentje in de Nederlanden 54

Nieuwe structuren 56

	<i>De magister in partes inferiores</i>	56
	<i>De landcommandeurs</i>	59
	Het leven in de commanderijen	68
	<i>De hoofdzetels</i>	68
	<i>Alden en Nieuwen Biesen</i>	68
	<i>Het Duitse Huis aan de Springweg</i>	73
	<i>Commanderijen en parochies groot en klein</i>	74
3	Reformatie en contrareformatie: de Orde op een keerpunt	79
	Biesen en Utrecht tot aan de burgeroorlog in de Nederlanden (1500-1568)	79
	<i>Biesen en Utrecht in een veranderde wereld (ca. 1500-1525)</i>	80
	<i>Het einde van het Ordeland (1525/1561)</i>	83
	<i>De Orde overleeft in het Rijk</i>	85
	<i>Biesen en Utrecht zoeken samen hun weg</i>	86
	Twee balijen, twee evoluties	87
	<i>Biesen</i>	88
	<i>Utrecht</i>	90
	Burgeroorlog in de Nederlanden	92
	<i>De Orde in de gevechtsszone</i>	93
	<i>De scheiding van de Nederlanden</i>	95
4	De balije Biesen en de katholieke hervorming	97
	Hendrik von Reuschenberg (1572-1603)	97
	<i>Onderwijs als wapen tegen de reformatie</i>	98
	<i>De Bursa Laurentiana in Keulen</i>	98
	<i>De Latijnse school in Gemert</i>	99
	<i>De heropbouw van Nieuwen Biesen en de voltooiing van Alden Biesen</i>	99
	<i>Jungen Biesen in Keulen</i>	101
	<i>De strijd tegen de Turken</i>	101

Willem Frambach Bock von Lichtenberg (1603-1605)	102
Edmond Huyn van Amstenraedt (1605-1634)	102
<i>Een nieuwe regel voor de Duitse Orde</i>	103
<i>De commanderij Ordingen</i>	105
<i>Er wordt opnieuw gebouwd</i>	106
<i>Het Duitse college te Leuven, het sluitstuk van de onderwijspolitiek</i>	108
<i>De balije in de oorlog</i>	110
Godfried Huyn van Geleen (1634-1657)	111
<i>Landcommandeur en veldheer</i>	111
<i>Het probleem Gemert</i>	115
<i>Een nieuw gebouw voor de commanderij Bekkevoort en de kerk van Alden Biesen</i>	116

5 De balije Utrecht en de hervorming	118
De laatste katholieke landcommandeurs	118
<i>Jacob Taets van Amerongen (1542-1612)</i>	118
<i>Diederik de Blois van Treslong (1612-1619)</i>	121
De eerste hervormde landcommandeurs	122
De lotgevallen van de commanderijen	123

6 De Duitse Orde als verzorgingsinstituut voor de adel in het Rijk (zeventiende-achttiende eeuw): Biesen en Pitsenburg	128
Edmond Godfried von Bocholtz (1657-1690)	129
<i>De balije in de rode cijfers</i>	131
<i>De balije toont zich aan de buitenwereld</i>	135
Hendrik van Wassenaar tot Warmont (1691-1709)	137
<i>Een ridder met banden met Utrecht</i>	137
<i>Verdere werken aan het patrimonium van de Orde</i>	139
Kardinaal Damiaan Hugo von Schönborn (1711-1743)	140
<i>De persoon</i>	140
<i>Alden Biesen als vorstelijke residentie</i>	141

- Aschaffenburg* 142
- Von Sickingen (1744-1749) en Von Steinen (1750-1766) 143
- Ferdinand Damiaan von Sickingen* 143
- Wirich Leopold von Steinen zu Scherven und Kessenich* 144
- Caspar Anton von der Heyden, genaamd Belderbusch
(1766-1784) 145
- De commanderij Pitsenburg (zestiende-achttiende eeuw) 147
- 7 De balije Utrecht op eigen wegen (1637-1809)** 150
- De landcommandeurs en de balije tot het midden van de
achttiende eeuw 151
- Willem Frederik van Nassau-Dietz (1641-1664)* 151
- Pogingen tot hereniging met Mergentheim* 152
- Hendrik Trajanus van Solms-Braunfels (1675-1693)
en opvolgers* 153
- Veranderingen zijn noodzakelijk 154
- De landcommandeurs Frederik Willem Torck (1753-1761)
en Unico Willem van Wassenaar (1762-1766)* 155
- Landcommandeur Frans Steven Karel van Randwijck
(1766-1783)* 157
- De balije Utrecht in woelig water* 158
- 8 De ridders in de zeventiende en achttiende eeuw** 162
- De balije Biesen: de ridder in een internationale omgeving 162
- Een groter rekruteringsveld maar met schaarse plaatsen* 162
- De intredeprocedure* 164
- Het leven in de Biesense commanderijen in de zeventiende en
achttiende eeuw 165
- De commanderij als bron van inkomsten* 165
- Wie leefde in de commanderij?* 168
- Nieuwen en Alden Biesen* 170

De ridders in de balije Utrecht 173
De opname van nieuwe leden 173
Het leven als commandeur 175

9 Priesters en parochies in de zeventiende en achttiende eeuw 177

De ordepriesters 177
Rekrutering en opleiding 177
De loopbaan 181
De grootpastor en de sacrist 183
Het dagelijks leven van een ordepriester 186
In het priesterconvent 186
In de parochie 192

10 Het einde van de balije Biesen 194

Een laatste grote landcommandeur: Frans Johan von
Reischach (1784-1807) 194
De persoon 194
Conrad Josef Bachem, een uitzonderlijke balijeraad 196
Het Engelse park van Alden Biesen 198
De Brabantse en Luikse revolutie 199
De Franse inval van 1792 200
De balije op de vlucht 201
Sauve qui peut 201
Ridders, priesters en ambtenaren 2013
*Willem Lothar von Kerpen, de laatste landcommandeur
van Biesen (1807-1823)* 208
De goederen van de Duitse Orde in Franse handen 209
Alden Biesen en Nieuwen Biesen 211
De commanderijen 213

II De Duitse Orde nu	220
De Duitse Orde na 1809	221
<i>Overleven in het Habsburgse Rijk</i>	221
<i>Het einde als ridderorde en een nieuw begin</i>	222
Een nieuwe start, de balijs Utrecht (1815-heden)	224
<i>De restauratie</i>	224
<i>De opname van nieuwe leden</i>	225
<i>Activiteiten</i>	225
Epiloog	227
Bibliografie	229

Inleiding

Ridders spreken al sinds lang tot de verbeelding. Welke jongen heeft niet als kind met een houten lat als zwaard voor ridder gespeeld? Welk meisje droomde er niet van een prinsesje te zijn dat door de ridder op het witte paard meegenomen werd. Al in de middeleeuwen werden de heldendaden van ridders bezongen in ridderromans. En wie herinnert zich nog de tv-serie Ivanhoe, met een nobele ridder in de hoofdrol? De ridder wordt nog altijd geassocieerd met heldendaden en de strijd tussen goed en kwaad.

Toch waren ridders in oorsprong louter krijgers, vechtmachines die met een paard naar het slagveld trokken. Het beeld van de ridder veranderde toen de kerk deze geoefende strijders ging inzetten om haar belangen te verdedigen. De strijd om het Heilige Land of de verdediging van het geloof aan de grenzen van het christendom, zoals in Spanje of Pruisen, gaf de ridder een hoger levensdoel. Het zwaard van de ridders werd het wapen van God.

In de marge van de kruistochten ontstonden verschillende ridderorden: groeperingen van strijders verenigd rond de verdediging van het geloof. De Orde van Onze-Lieve-Vrouw der Duitsers van Jeruzalem, of kortweg de Duitse Orde, was een van de belangrijkste van deze ridderorden. Zij speelde een rol van de twaalfde eeuw tot heden. Gesticht in Palestina in 1190, verspreidde de Duitse Orde zich in de volgende decennia over Zuid- en West-Europa. Vanaf 1230 veroverde zij zich een

eigen staat aan de Oostzee in het Balticum (het Baltisch gebied).

Mijn eerste kennismaking met de Duitse Orde dateert van 1984, toen ik als hoofd van het Rijksarchief te Hasselt (België) startte met de inventarisatie van het omvangrijke archief van de voormalige balije Biesen dat daar bewaard werd. Rond hetzelfde ogenblik werd gewerkt aan de restauratie van het vervallen en deels uitgebrande kasteelcomplex van Alden Biesen in Bilzen (Belgisch Limburg), de vroegere zetel van de balije Biesen. Vanwege de restauratiewerken rees ook de vraag naar meer historische informatie over de plek. Het herstelde Alden Biesen zou onder andere dienstdoen als cultureel centrum, waarbij de geschiedenis van de Duitse Orde een belangrijke rol zou spelen. Al vlug werd ik betrokken bij het onderzoek naar de historie van Alden Biesen. Er werden tentoonstellingen georganiseerd en lezingen gehouden. Gelijktijdig met de inventarisatie van het in Hasselt bewaarde archief, ontstond ook de noodzaak om de op andere plaatsen bewaarde documenten van de balije Biesen te onderzoeken. Deze opdracht bracht mij onder meer in het Deutschordens-Zentralarchiv te Wenen en in het Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf.

De belangstelling voor de geschiedenis van de balije Biesen leidde in 1988 tot de oprichting van het Historisch Studiecentrum Alden Biesen, een wetenschappelijke organisatie. Hetzelfde jaar ontstond in Wenen naar aanleiding van de naderende viering van achthonderd jaar Duitse Orde de Internationale Historische Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens. In deze commissie zetelen momenteel 46 wetenschappers uit meerdere Europese landen die zich bezighouden met de geschiedenis van de Orde. In 1990 werd in Neurenberg een grote internationale tentoonstelling gehouden rond achthonderd jaar Duitse Orde en in 1992 was het de beurt aan Alden Biesen met de tentoonstelling *Ridders en Priesters. 800 Jaar Duitse Orde in Noordwest-Europa*. In de balije Utrecht deed zich ook een groei in het historisch onderzoek voor toen de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht in 1992 een deel van haar oorspronkelijke Duitse Huis terugkocht en liet restaureren. Het resultaat van al deze historische activiteiten is een uitgebreide

reeks publicaties van de hand van verschillende specialisten die allerlei aspecten van de geschiedenis van de Duitse Orde in België en Nederland belichten.

Acht eeuwen geleden vestigde de Duitse Orde zich in onze Lage Landen. Deze verjaardag leek me een goede gelegenheid om één van mijn dromen te realiseren: een overzichtsgeschiedenis van de Duitse Orde in onze gewesten. Dit boek is een historisch werk, bestemd voor een groot publiek. Het steunt op mijn persoonlijk archiefonderzoek en op de uitgebreide literatuur die momenteel over dit onderwerp voorhanden is en waarvan men de titels in de bibliografie, achteraan in het boek, kan terugvinden.

Een speciaal woord van dank ook aan de Ridderlijke Duitse Orde balijs van Utrecht en aan de Landcommanderij Alden Biesen voor het aangeleverde fotomateriaal.

Ik zou dit boek willen opdragen aan mijn recent overleden echtgenote Solange. Samen hebben we vele sites van de Duitse Orde bezocht en aan verschillende activiteiten rond haar geschiedenis deelgenomen. Mijn dank gaat ook naar Danique, Valerie, Johan en Michael voor hun gewaardeerde hulp

Michel Van der Eycken

De miles Christi

De symbiose van kruis en zwaard: het fenomeen van de ridderorden

Ridderorden vonden hun ideologische basis in een strijdbare kerk die er niet voor terugdeinsde haar belangen met het zwaard te verdedigen. De oproep van paus Urbanus II in 1095 om de heilige plaatsen in Palestina met het zwaard op de moslims te heroveren, was de start van een fenomeen dat gedurende eeuwen de katholieke kerk zou symboliseren. De kruisvaarders tooiden hun mantels en schilden met het kruis om hen duidelijk te onderscheiden van de andere strijders. Het kruis werd zo gaandeweg een statussymbool binnen de middeleeuwse ridderlijke samenleving.

Omstreeks 1130 legde de beroemde cisterciënzermonnik Bernardus van Clairvaux in zijn boek *De laude novae militiae* de theoretische en theologische basis voor de vele ridderorden die overal uit de grond rezen. Van Palestina tot Spanje en het Balticum waren zij actief op plaatsen waar het christendom oog in oog stond met andere godsdiensten. De verschillende orden hadden allemaal andere regels, maar deelden één gemeenschappelijk ideaal: de verdediging van het christendom. Om dit doel te bereiken werd bruto geweld niet geschuwd. De levenswijze van de leden was een mengeling van die van de ridder en van de monnik: zij waren *miles et monachus*: soldaat en monnik. In hun han-